Фольклористика

УДК 78.07; 314.743
ББК 91,9(4 Ук)

«ОДИН ІЗ НАЙЗАСЛУЖЕНІШИХ ДІЯЧІВ НА ПОЛІ УКРАЇНОЗНАВСТВА»: ОСИП БОДЯНСЬКИЙ В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

С. В. Пилипчук
Львівський національний університет ім. Івана Франка;
Інститут франкознавства; м. Львів, вул. Університетська, 1;
тел. +380 (322) 39-43-98; e-mail: S.PYLYPCHUK@online.ua

У статті проаналізовано Франкові оцінки наукової та літературної спадщини Осипа Бодянського. Відзначено високі атеста-ції авторитетного славіста у літературознавчих студіях Івана Франка. Увагу зосереджено на тому, як ґрунтовно осмислив львівський учений збірку О. Бодянського «Наські українські казки запорожця Іська Материнки».

Ключові слова: *славістика, фольклор, фольклористика, казка, літературна пам'ятка, поезія.*

До пріоритетних завдань Франка-науковця належало панорамне представлення культурної мапи України через галерею «визначніших» постатей, тих людей, які своєю невтомною працею посприяли духовному відродженню нації та вплинули на її остаточне «змужніння». Серед діячів на ниві становлення та розвитку української справи першої половини – середини XIX ст. Іван Франко відзначив серйозні здобутки Осипа Бодянського.

Бодянський Осип Максимович (псевд. і крипт.: М. Бода-Варвинець, Варвинський Далиберг, Запорожець Ісько, Запорожець Ісько Материнка, Мастак І., Сцевола Мусій К.) народився 12 листопада (31 жовтня) 1808 у містечку Варва Лохвицького повіту на Полтавщині. Помер 18 (6) вересня 1877 в Москві. Осип Бодянський вельми багатогранна особистість. До сфери його зацікавлень належала і фольклористика, і історія, і педагогіка, і видавнича справа. Він проявив себе і у громадському житті. Як професор Московського університету, секретар «Императорского общества истории и древностей российских» при Московському університеті й редактор журналу «Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских» він зробив чимало, за що в науко-

вому середовищі заслужено отримав «титул» «засновника наукової славістики».

О. Бодянський походив з родини священика, тому-то за родинним звичаєм пішов навчатися до Полтавської семінарії. Після закінчення семінарії, що на той час знаходилася у Переяславі, його, як надзвичайно талановитого випускника запросили на навчання до Московського університету за кошт уряду. 1831 року колишній «семінарист» записався на історико-філологічний відділ університету, який зі значними успіхами закінчив через чотири роки. Як відзначив Іван Франко у статті «Осип Бодянський» (ця розвідка стала вступним словом до Франкового перевидання «Наські українські казки запорожця Іська Материнки. Видав і пояснив Іван Франко». – Львів, 1903 (серія «Літературно-наукова бібліотека» №49-50)), за студентських літ О. Бодянський вирізнявся «гарячим українським патріотизмом», який виявлявся у «тузі за минувшиною, відчуттям красоти українського пейзажу, української мови, пісні, народної вдачі», вірі «у духовне відродження рідного краю» [11, т. 34, с. 440]. Одразу ж після закінчення університету О. Бодянський розпочав активну наукову роботу, опублікував кілька статей і рецензій: «О мнениях касательно происхождения Руси» (Сын Отечества. – 1835. – Т.51. – Часть. 173), Рассмотрение различных мнений о древнем языке северных и южных руссов» (Ученые записки Императорского Московского университета. – 1835. – №3. Сентябрь), «Малороссийские повести, рассказываемые Грицьком Основьяненком. Кн.І. М. 1834» [Рец.] (Ученые записки Императорского Московского университета. – 1834. – Часть 6. – №5. Ноябрь), «Малороссийские пословицы и поговорки, собранные В. Н. С. Харьков, 1834» (Телескоп. – 1834. – №21). Ці праці згодом високо оцінив І. Франко [т. 34, с. 440], згадавши також маловідому рецензію молодого дослідника «Отзыв о сборнике Коллара» (Московский Наблюдатель. – 1831. – №16-17) на збірку народних пісень Яна Коллара «Písní světských lidu slovanského v Uhřích» (Пешт, 1823).

У ранніх студіях О. Бодянського І. Франко помітив серйозний підхід до вивчення та коментування українського фольклору та літератури: «тут говорить чоловік, у якого на думці далеко більше, ніж аматорство кабінетного вченого до паперового матеріалу» [11, т. 34, с. 441]. У характеристиці наукових пошуків дослідника І. Франко натякав на численні записи фольклорних матеріалів, які О. Бодянський спільно з молодшим братом Федором ретельно збирав, систематизував і готував до друку з відповідним науковим апаратом.

Уже 1837 року науковець захистив ґрунтовну та у багатьох аспектах новаторську магістерську дисертацію «О народной поэзии славянских племен». Виданий у Москві того ж року її доопрацьований текст викликав особливий інтерес у науковому світі. Автор запропонував узагальнений аналіз народної пісенності слов'ян та спробував виокремити домінантні ознаки національної фольклорної традиції кожного етносу.

«Характеризуючи пісенний фольклор слов'янських народів, – зазначав з цього приводу Я. Гарасим, – український учений акцентує увагу на національних специфічних елементах усної народнопоетичної творчості кожного слов'янського етносу за таким принципом: спочатку висвітлює риси, притаманні народній поезії даної спільноти, а потім виокремлює ту, яка перевершує всі інші й надає їй загальності, універсальності, основної характеристичності» [2, с. 78-79]. Приміром, в українській усній словесності, за твердженнями О. Бодянського, переважає драматичний первень. «Что касается до изложения, – писав дослідник у контексті аналізу української народної пісенності, – то оно, вследствие столько деятельной, бурной, кипучей, полной забот и беспокойств жизни, везде почти драматическое, что, наоборот, говорит о сильной деятельности того народа, коему принадлежат такие песни. Где деятельная, разнообразная, исполненная трудностей и борьбы жизнь, там и лично-народные поэтические произведения непременно отливаются в форму драматическую, без ведома виновников их бытия, потому что это их прямой, естественный, единственный путь, а другого нет и быть не может» [1, с. 135]. Праця 1837 року зацікавила І. Франка своїм несподіваним підходом до розуміння й інтерпретації фольклорних явищ, проте йому не вдалося роздобути книжку, видану невеликим накладом. Основну інформацію про головні ідеї цього дослідження І. Франко черпав із праці О. Пипіна «История русской этнографии» (СПб. 1891. Т.3) [8], у якій рясно цитовано першоджерело. Навіть це опосередковане знайомство з провідними думками студії О. Бодянського стало для І. Франка достатнім, аби твердити: «поза ентузіазмом етнографа та археолога чується живий, сучасний чоловік, що вище всього на світі цінить дійсного живого чоловіка, а в ньому характер, вироблений повним, свідомим культурним життям» [11, т. 34, с. 441].

За якісно виконану магістерську дисертацію, яка отримала низку схвальних відгуків у науковому світі, О. Бодянський здобув урядову стипендію «для усовершенствования в истории и литературе славянских наречий в известных в чем-либо в отношении к избранной им науке месте Австрии, Турции, Италии, Германии, Пруссии, а также и в Варшаве» [11, т. 34, с. 441]. Наукову мандрівку було заплановано на два роки, а потривала вона майже п'ять. Зберігся подорожній щоденник ученого, про який знав І. Франко та покликався [11, т. 34, с. 441] на його публікацію [6].

О. Бодянський вів активне листування. Його багата епістолярна спадщина не могла залишити байдужим І. Франка, такого цікавого до віднайдення нових штрихів до «духового портрета» неперечісної особистості. Зокрема, львівський дослідник докладно опрацював листування О. Бодянського з М. Погодіним. Цей епістолярій увійшов до книги «Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835-1861)» (Москва, 1879).

Ще 1833 року в 99 випуску московської літературної газети «Молва» було опубліковано чотири українські вірші О. Бодянського: «До пана здателя слухів», «Козацька пісня (По случаю восстановления Малороссийских Козацких полков, 6 Мая 1831 года)», «Епітафія Богдану Хмельницькому» та «Суха ложка (Аполог)» за підписом Бода Варвинець. Загалом поезії не вирізнялися особливою літературною вартістю, вони радше були спробою маніфестації причетності автора до українського духовного простору, засвідчили його бажання оригінальним художнім словом долучитися до підсилення хвилі національного відродження.

Саме тому, як слушно зауважив І. Франко, особливо важливим для української справи був перший період діяльності О. Бодянського (до 1845 року), коли він стояв «близько до українського слова і письменства» [11, т. 34, с. 438]. Останній раз О. Бодянський «озвався українським словом» [11, т. 34, с. 442] у поезії «Кирилові Розуму» (Молодик. 1843. Т.2), де у формі чотиривірша висловив ідею історичної пам'яті, поваги до видатних постатей національної минувшини:

Постій, козаче, не біжи!
Ось глянь на хрест: читай, чия могила!
Остатнього се гетьмана Кирила!
Присядь же, брате, потужи.

Щоправда, І. Франко заразом припускав існування низки інших (пізніших) україномовних писань О. Бодянського. Додали йому впевненості у правдивості здогаду свідчення О. Кониського (він був знайомий з Бодянським, і в приватних бесідах з Франком, очевидно, згадував про неопубліковану україномовну спадщину московського професора) у праці «Відчити з історії русько-українського письменства XIX віку. V. Йосип Бодянський» (Світ. 1881. №10), де йшлося про чималу кількість інших українських «цінних праць Бодянського» [11, т. 34, с. 443]. Шукаючи відповіді на питання, чому авторитетний учений, незважаючи на відсутність сприятливих умов, у московській чужині ще довгий час продовжував писати по-українському, І. Франко в розвідці «Метод і задача історії літератури» здогадувався, що робив він це «з прихильності до рідного люду і до його славних традицій…» [11, т. 41, с. 23]. Сам же О. Бодянський зізнавався: «Любовь к своєму, родному есть настоящий ключ к истинному просвещению, верному самоусовершенствованию, источник жизни живой, плодоносной, самостоятельной, своеобразной, своевременной, своестихийной, всесторонней, полной, вечноюной. Вот в чем заключается прочная самобытность народов!» [1, с. 3].

З невеликої поетичної спадщини О. Бодянського І. Франко намагався проаналізувати кожен твір, хоча й не завжди це видавалося можливим. Доказом наполегливого пошуку бодай найменшого віршованого рядка, що вийшов з-під пера письменника, є Франкова згадка про поезію «Bу́wali sme – budemeli wjce» («Як були, так і будем»), що її автор

10 червня 1842 року, виїжджаючи з Праги, записав у альбом Вацлавові Ганці. У творі звучить ідея слов'янського братання та всеслов'янського порозуміння:

...Тільки тоді нам загляне
Боже сонце
У віконце,
І настане наше панство,
Государство,
Як Славяне будуть жити
І робити
Між собою
Як риба з водою...

Досліджуючи невеликий поетичний доробок Бодянського, І. Франко принагідно спростував необґрунтоване твердження О. Огоновського, висловлене на сторінках «Історії літератури руської» (Львів, 1889. Часть 2. – С. 241) про те, що саме вірш «Кирилові Розуму» став приводом для звинувачень автора у лібералізмі [11, т. 34, с. 443]. Насправді ж причиною цих звинувачень, а згодом і звільнення на деякий час з університету стала публікація 1848 року забороненої книги англійського посла в Росії в 1588-1589 Дж. Флетчера, де у викривальному тоні оприявнено численні «виразки» Російської імперії.

1845 року О. Бодянський став секретарем «Общества истории и древностей российских» при Московському університеті. Тоді ж почав видавати «Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских», які І. Франко слушно назвав «головним ділом його життя» [11, т. 34, с. 443]. Учений видав майже сто томів «Чтений…», і це, за словами І. Франка, «найкращий, справді величний пам'ятник його невсипущої діяльності» [11, т. 34, с. 443]. Водночас, І. Франко наголосив на значному відсоткові українських матеріалів на сторінках видання. Більше двадцяти років він обіймав посаду секретаря Товариства та редактора «Чтений…». З його ініціативи в журналі було відкрито спеціальну рубрику «Славянские материалы», де систематично публікували пам'ятки старослов'янської, староруської і української писемності. О. Бодянський склав програму діяльності журналу, забезпечив регулярний випуск номерів. Головно за діяльну участь у підготуванні, науковому коментуванні та виданні «Чтений…» І. Франко у статті «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер» відзначав позитивний вплив О. Бо-дянського на розвиток науки у слов'янському світі, зокрема якісними на-зивав дослідження про «історію та літературу полудневих слов'ян» [11, т. 29, с. 58].

Факти про життя та літературну діяльність московського професора І. Франко черпав головно із третього тому «Истории русской этнографии» О. Пипіна (СПб. 1891) [8], бо цей авторитетний учений користувався винятково першоджерелами, пропонував вивірені висновкові

твердження. І. Франко також радив майбутнім дослідникам життєвого та творчого шляху О. Бодянського взяти до уваги працю М. Драгоманова «Україна і центри» [4], де висвітлено чимало цінних фактів з життя науковця, адже М. Драгоманов знав його особисто, неодноразово спілкувався. Приміром, М. Драгоманов, переповідаючи слова Бодянського, свідчив, що він іще в Полтавській семінарії досконало вивчив польську та сербську мови. За студентських часів до рук юнака потрапила збірка сербських пісень Вука Караджича, яка справила велике враження на молодого дослідника, заохотила до систематичної праці на власній ниві. Очевидно, саме тоді в О. Бодянського виникла ідея видати об'ємний збірник українських народних пісень. Маємо численні свідчення, що над реалізацією молодечого задуму він працював усе життя*, щоправда, не встиг той солідний корпус фольклору довести до читача.

Окрім збірника Вука Караджича, О. Бодянський захоплювався виданням М. Максимовича «Малороссийские песни» (М., 1827). Ця публікація українських пісень теж пожвавила роботу над формуванням власного корпусу фольклорних творів. Вже 1837 року вчений згадував про понад 8-тисячну колекцію уснословесного матеріалу.

Ще одну закордонну подорож О. Бодянський відбув 1863 року. Він заїжджав до Львова, де зустрічався з галицькими українцями, проте не підтримав українофільського руху в Галичині. Причиною несподіваної апатії до близької за духом справи, за здогадами І. Франка, була постать її очільника, П. Куліша, з яким у О. Бодянського склалися вкрай «неприязні стосунки» [11, т. 34, с. 444]. Наслідком відвідин Львова для дослідника стало налагодження наукових контактів. У бібліотеці Оссолінських серед фондів колишнього директора і «знатного польського історика» Августа Бельовського І. Франко натрапив на лист Бодянського – цінний «причинок до його біографії» [10, т. 53, с. 176]. Свою знахідку І. Франко опублікував під назвою «До біографії Осипа Бодянського» у «Зорі» (1886. №12). У цьому листі від 25 червня 1857 року О. Бодянський інформував А. Бельовського, що через низку обставин не зможе знову відвідати Львів, однак, незважаючи на це, обіцяє невдовзі переслати «Життя Методія» (тільки-но рукопис цієї пам'ятки йому повернуть із Цензури духовної у Московській духовній академії), яке львівський колега просив для наукового користування (із цього циклу цінним також було «Слово похвально на память Кирилу и Мефодию», що його у коротшій сербській редакції з рукопису 1479 року О. Бодянський опублікував у другій книжці «Чтений…» за 1865 рік. Про цю публікацію згадував І. Франко в «Історії української літератури» [11, т. 40, с. 38]). О. Бодян-

* Основні нюанси роботи О. Бодянського над планованим розлогим корпусом народної пісенності висвітлив О. Дей у вступній статті «Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодянських» до видання «Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських» (К., 1978) [3].

ський повідомив також про плановане відновлення видання «Чтений…» за його редакцією (1848 року видання заборонили за публікацію книги Дж. Флетчера «О Московском государстве в XVI в.»). Переслав також сфотографований з оригіналу, що зберігався в Успенському соборі, уривок «Життя Методія», у якому йшлося про «князя на Віслі»; висловив вдячність А. Бельовському за готовність надіслати йому «Словник польський» С.Б. Лінде та подав докладні інструкції, як це найкраще і найшвидше можна зробити. У короткому коментарі до листа І. Франко зазначив, що А. Бельовський познайомився з О. Бодянським 1849 року у Москві під час наукової подорожі. «Життя Методія», коментував І. Франко, польський учений «потребував для задуманого в ту пору видавництва «Monumento Poloniae historia» [10, т. 53, с. 177]. Водночас упорядник і коментатор публікації згадав про другий цікавий лист О. Бодянського та пообіцяв надрукувати його в наступних числах «Зорі» з обов'язковим «докладнішим розказанням про знакомство Бельовського з Бодянським» [10, т. 53, с. 177]. Через Франків «гучний» розрив із «Зорею» другий лист так і не було надруковано. Цю цінну знахідку І. Франко все ж прагнув розтиражувати, тож листовно (4 квітня 1888) звернувся до редактора «Киевской старины» О. Лашкевича з пропозицією надіслати для друку «два листи Бодянського до Бельовського з заміткою про них» [11, т. 49, с. 154]. На жаль, і ця спроба довести до читача маловідомий документ не увінчалася успіхом.

У розлогій і змістовній статті «Характеристика української літератури XVI-XVIII століть» І. Франко згадав про О. Бодянського у контексті його значних успіхів у справі публікації давніх українських пам'яток. Зокрема, мовлячи про таке «власне літературне» явище, як церковна пісня, І. Франко покликався на рукопис 1580 з познанської бібліотеки Речинських, де зібрано чимало «українських віршів цього типу» [10, т. 53, с. 347], та зауважив, що «першим […] подав із нього уривки» О. Бодянський у першому томі «Чтений…» 1846 року [10, т. 53, с. 348].

Ще раз І. Франко нагадав про познанську збірку українських церковних віршів у рецензії на працю В. Перетця «Заметки и материалы для истории песни в России» (СПб., 1901), коментуючи недостатню аргументованість авторового твердження про те, що пам'ятка постала у 1710–20-х роках, адже рукопис «затратився», тож немає переконливих доказів для таких безапеляційних висновків. Самі ж лише «проби, опубліковані Бодянським», не є, вважав І. Франко, достатніми для віднесення аналізованих українських віршів у систему культурних координат XVIII ст. [10, т. 54, с. 342]. У критичному відгуку на ранішу працю В. Перетця «Малорусские вирши и песни в записях XVI-XVII в.» (СПб., 1899) І. Франко дорікав ученому за те, що той узагалі не взяв до уваги «найстарший українсько-руський співаник, захований у Познані, де міститься переклад 50 лютеранських пісень, доконаний, правдоподібно, перед 1580 р.»

[11, т. 33, с. 52], і не проаналізував передруку декількох пісень із колекції, що його здійснив О. Бодянський.

З'ясовуючи причини появи вже у XVI ст. українського перекладу пісень церковних, І. Франко у розвідці «Іван Вишенський і його твори» (Львів, 1895) вкотре покликався на цінну публікацію О. Бодянського, яка кидала світло на цілу верству цікавого літературного продукту. Ці переклади, коментував І. Франко, вкрай негативно оцінював І. Вишенський, гадаючи, що цей «латинський смрад песней» «вдерся» в життя православної церкви і має згубний, аморальний вплив на все суспільство [11, т. 30, с. 160].

Чимало вдячних слів І. Франко (як, зрештою, й інші науковці) висловлював О. Бодянському за публікацію важливої пам'ятки української історіографії «История Русов, или Малой России. Сочинение Георгия Конисского, архиепископа белорусского» (Москва, 1846) в одному з томів «Чтений…». У «Плані викладів літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви» І. Франко підкреслив значний вплив «Історії Русів» на цілу генерацію українських письменників першої половини XIX ст., зокрема на «літературну і наукову діяльність Бодянського» [11, т. 41, с. 61]. Видавець цієї непересічної пам'ятки на основі вступних зауваг Григорія Полетики дійшов висновку, що автором «Истории Русов» був Григорій Кониський. Як згодом було доведено, це міркування О. Бодянського виявилося хибним.

І. Франко неодноразово користувався книгою московського славіста «О времени происходжения славянских письмен» (Москва, 1855) та у статті «Найстарша церковнослов'янська вірша» назвав її «з наукового погляду дуже високовартною працею» [11, т. 39, с. 32]. У згаданому дослідженні О. Бодянський ввів у науковий обіг взятий із рукописної Палеї XVII ст. один із повніших варіантів відомої «Константинової азбучної молитви». Цю «азбучну молитву» (кожен новий рядок починався літерою абетки за порядком) І. Франко успішно проаналізував у своїй студії, скориставшись деякими зауваги О. Бодянського, зокрема коментарями щодо неточностей у рукописі [11, т. 39, с. 551].

І. Франко неодноразово відзначав великий вплив публікацій літературно-фольклорних пам'яток, що їх здійснював О. Бодянський, на пожвавлення наукового дискурсу. Зокрема, у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» інформував про Кулішеву «значну збірку народних оповідань», яку упорядник передав Бодянському для публікації, і той її оперативно видав, але книжка «наслідком арештування Куліша в початку 1847 р. […] лишилася в магазині "Чтений" і побачила світ тільки півстоліття пізніше в тих же "Чтениях"» [11, т. 41, с. 284]. Насправді збірник історичних переказів і фантастичних казок «Украинские народные предания. Собрал П. Кулиш» (Москва, 1847) О. Бодянський видав окремо від «Чтений…». Через арешт і заслання П. Куліша майже весь її наклад було конфісковано. Збереглися лише одиничні примірни-

ки, один із яких придбала згодом Імператорська публічна бібліотека в Петербурзі [7].

У статті «Польська поема про уманську різню» І. Франко подав перелік різних джерел, що містять важливу інформацію про історію гайдамаччини. Одним із таких «важних» джерел, на думку дослідника, був діаріуш генерал-майора Кречетникова, який з власною передмовою під титулом «Журнал генерал-майора и кавалера Петра Никитича Кречетникова, главного командира корпуса Е. Ц. В. Императрицы Всероссийской о движении и военных действиях в Польше в 1767 и 1768 годах» видав саме Бодянський 1863 року у «Чтениях…» [10, т. 54, с. 505], усвідомлюючи важливість додаткових, нехай і суб'єктивних, свідчень про важливі події історії краю.

Загальну оцінку діяльності О. Бодянського на посаді секретаря «Общества истории и древностей» при Московському університеті та редактора видання «доповідей» Товариства І. Франко дав в огляді «Die ruthenische Literatur im Jahre 1904» [«Українська література 1904 року»]. «У ста редагованих ним томах, – писав учений, – з'явилося також багато цінних матеріалів і внесків до дослідження української історії та етнографії, насамперед чотиритомний збірник галицько- й угро-руських народних пісень Головацького, низка козацьких літописів і споминів із XVIII сторіччя тощо. Тільки між іншим відзначимо, що надзвичайно багаті офіційні архіви, публічні й приватні бібліотеки та зібрання рукописів (поряд з університетськими і монастирськими бібліотеками назвемо лише Румянцівський музей у Москві і приватне зібрання рукописів графині Уварової) криють у собі безліч цінного матеріалу з української історії й літератури і завжди будуть метою паломництва усіх дослідників» [10, т. 54, с. 575].

У критичній розвідці «Новые поэзии малорусские в чистом языке червоно-русинов» (Сборник. 1858. №3-8) Б. Дідицький зацитував поетичні рядки: «А хоть шаблі заржавіли, / Мушкети без курків. / А ще серце козацькоє / Не боїться турків», номінувавши їх як уривок народної пісні. На це І. Франко у статті «Азбучна війна в Галичині 1859 р.» зауважив, що «цей чотиристих надрукований був первісно як епіграф у книжечці» О. Бодянського «Наські українські казки» (Москва, 1835), і висловив припущення: «Чи не звідти взяв його Дідицький? Правдоподібно, се не народна пісня, а строфа, зложена самим Бодянським» [11, т. 47, с. 633]. Насправді це таки рядки з народної пісні «Ой сів пугач на могилі…», зразок якої зафіксував ще Михайло Максимович у збірці «Украинские народные песни…» (Москва, 1834) [9, с. 129].

У листі до О. Пипіна від 23 січня 1888 року І. Франко просив авторитетного вченого додаткової інформації про стан і діяльність українських товариств у Петербурзі 1838-1848, зокрема відомостей про О. Бодянського, про те, «яке становище він займав» [11, т. 49, с. 138]. Цього ж року в листі до О. Конiського від 22 лютого розпитував про знайомство

старшого колеги з авторитетним московським професором. Дізнавшись про те, що О. Кониський листувався з ученим, просив передати для друку «деякий лист Бодянського», який би додав хоч один важливий штрих до духового портрета цього славного українця (лист від 2 березня 1885) [11, т. 48, с. 533].

Випрацьовуючи структуру журналу «Житє і слово», І. Франко запланував давати в кожному випуску матеріали про видатних людей з портретами та коротким оглядом їхніх найважливіших досягнень. Щоб підготувати матеріали для заповнення рубрики, звернувся до А. Кримського. 12 січня 1894 року він повідомляв про намір в одному з перших номерів подати портрет й інформацію про життєвий і творчий шлях О. Бодянського, тому просив допомогти [11, т. 49, с. 446]. У листі від 22 березня 1894 до А. Кримського І. Франко вже сповістив, що отримав портрет Бодянського і сподівається дати його життєпис у 5 або 6 книзі «Життя і слова» [11, т. 49, с. 481].

Аби ознайомити читаючу публіку з найкращими зразками малознаного поетичного доробку О. Бодянського, І. Франко здійснив передрук його збірки «Наські українські казки запорожця Іська Материнки» (Москва, 1835). Видання упорядник супроводив ґрунтовною передмовою. Властиво першодрук 1835 року на початок ХХ ст. став бібліографічною рідкістю, однак заслуговував на републікацію, оскільки належав до тих важливих літературних явищ, які вплинули на становлення та розвитку української белетристики. Пам'ятка знову побачила світло денне 1903 року у Франковій серії Літературно-наукова бібліотека (№49-50). У вступних заувагах І. Франко назвав О. Бодянського «одним із перших піонерів українського письменства XIX-го віку і одним з найзаслужеиіших діячів на полі слов'яно- і спеціально українознавства в Росії» [11, т. 34, с. 438].

«Наські українські казки…», за Франковим визначенням, – «головний український твір» О. Бодянського, який залишився поза увагою дослідників і не отримав належної фахової оцінки. Як приклад неглибокого, поверхового аналізу літературної спадщини письменника І. Франко навів короткий огляд О. Огоновського в «Історії літератури руської», де подано лише «несамостійні» поетичні ремінісценції, цитовані переважно із джерел другої руки, передусім М. Петрова. Автор передмови висловив переконливий здогад про те, що оригінали художніх творів О. Бодянського були невідомі О. Огоновському. Вже тільки цей факт І. Франко вважав достатнім для того, аби перевидати твори поета як цінну пам'ятку українського літературного відродження.

У вступному слові до перевидання «Наських українських казок…» І. Франко свідчив про початковий намір видати всі україномовні художні твори О. Бодянського, однак, готуючи книжку, змушений був відмовитися від попереднього задуму, бо не вдалося роздобути копії поетичних зразків із «Молвы» [11, т. 34, с. 445]. У вступних заувагах учений

дав докладний опис першодруку, зупинився на аналізі правопису видання (раніше Франко вже підкреслював значну роль Бодянського в утвердженні українського фонетичного правопису [11, т. 29, с. 159]) та зазначив, що, зважаючи на оригінальний, «власний» правопис, вона «набирає для нас подекуди вартості історичного документа, бо позволяє зрозуміти погляди Бодянського на звуки і форми українського слова» [11, т. 34, с. 447]. У цьому контексті І. Франко вважав за потрібне оприявнити деякі «неконсеквенції» автора у відтворенні українських звуків російськими буквами.

Републікацію «Наських українських казок…» І. Франко завершив науковою розвідкою «Національний колорит казок Бодянського», яку розпочав сміливою, до певної міри категоричною, однак аргументованою тезою: «У Бодянського не було поетичного таланту». Гадається, якби Франкові вдалося віднайти поетичні проби досліджуваного автора у «Молве», то він іще більше потвердився б у правдивості власного спостереження. І. Франко вважав цей поетичний варіант народних казкових сюжетів не інакше як даниною тогочасній літературній моді. Саме в 1830-х роках велику популярність здобули поетичні казки О. Пушкіна, відповідно з'явився й шереґ «наслідувачів». Очевидно, під впливом загального літературного настрою О. Бодянський спробував свій «простий, більше або менше дотепний, переповід оригіналу» народних казок, пішов, як влучно висловився І. Франко, «втоптаною вже стежкою», «взявся переповідати українськими віршами звісні йому українські казки без ніякої особливої артистичної та філософічної тенденції, але й не тим простим, наївним способом, що надає казці її своєрідну красоту в народному переказі». Низько оцінюючи поетичний поваб аналізованих віршованих казок, І. Франко зазначив: «Бодянський оповідає монотонно, мляво, його форма не блискуча і не передає настрою, який би повинна викликати казка» [11, т. 34, с. 449].

У «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» І. Франко об'єктивно зазначив, що три віршовані казки О. Бодянського мають «невисоку» поетичну вартість, але «цікаві своїм язиком і правописом», і наголосив, що автор згодом зайняв іншу, відповідну його покликанню, нішу, «зробившися пізніше ученим славістом», який «поклав великі заслуги в науці як видавець "Чтений в Московском обществе истории и древностей", яких з кількалітньою перервою зредагував майже сто томів, помістивши в них велику масу історичних, літературних і етнографічних матеріалів, а понад се написав декілька цінних розвідок, в тім числі також "О происхождении и древности славянских письмен"» [11, т. 41, с. 266].

Даючи аналітичну оцінку «Наських українських казок…», І. Франко передусім з'ясував, які народні прототипи лягли в основу пропонованих літературних версій. Він спостеріг, що опрацьовані сюжети («про брата, вбитого іншим братом за кабана», «про чудесну сопілку, зроблену

з тростини, що виросла на могилі вбитого», «про дурня, що ходив ночувати на батькову могилу і потім здобув руку царівни») «належать до найпопулярніших і найбільше розповсюджених на Вкраїні» [11, т. 34, с. 450]. На доказ правдивості свого спостереження скеровував до найповніших колекцій українського казкового епосу І. Рудченка, П. Куліша, П. Чубинського, І. Манжури, Б. Грінченка, М. Драгоманова, де зазначені сюжети було зафіксовано у численних варіантах. Водночас вказав і на всеукраїнське поширення цих казок (відомі були також їх галицькі варіанти, надруковані у першому томі «Етнографічного збірника» в записах О. Роздольського), і на їхню світову «прописку», адже вони є «духовою власністю не самого українського народу, але належать до так званих мандрівних тем, що стрічаються у різних народів і в різних краях» [11, т. 34, с. 450].

Про одну із трьох казок, що їх переспівав О. Бодянський (казку з мотивом «чудесного виявлення страшного злочину» [11, т. 34, с. 450]), І. Франко ширше розмірковував у концептуальній статті «Дві школи у фольклористиці», репрезентувавши українському читачеві цінні спостереження французького фольклориста Е. Коскена у перекладі його розвідки «Уваги до казки про двох братів». Коскенові зауваги ввійшли до українського видання книги «Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни» В. Клоустона (з англ. переклав А. Кримський; Львів, 1896). Попри констатацію «мандрівного характеру» аналізованих казок, І. Франко все ж зауважив у їхньому українському варіанті «осібну форму», а саме «коротенькі віршики або приспівки, вставлені в прозовий текст» [11, т. 34, с. 451]. Усі ці факти І. Франко використав на доказ того, що «Бодянський знайшов усі три казки готові в народній переповідці і, не мудруючи лукаво, переробив їх віршами» [11, т. 34, с. 452]. «Віршовану переробку» і загальну стилістику «Наських українських казок…» І. Франко аргументовано не вважав оригінальним винаходом автора, а радше продовженням попередньої традиції. О. Бодянський, за Франком, використав те, що було уже «готове в українській літературі» [11, т. 34, с. 452], зокрема у творчості І. Котляревського та П. Гулака-Артемовського. На думку І. Франка, гумористичний тон, апробований у творчості І. Котляревського, «досить невдало» використав Бодянський у «Наських казках…» [11, т. 41, с. 119]. У їхніх поетичних рядках І. Франко знайшов подібність із віршовим розміром «Енеїди», виявив однакову «будову фраз», низку текстуальних збігів. На переконання дослідника, автор «Наських українських казок…» перейняв од попередників ту ж «літературну манеру» – «манеру пародії, що полягала на наданні чужому предметові українського сільського колориту і викликанні гумористичного контрасту між тим предметом і сим колоритом» [11, т. 34, с. 452]. За Франковим спостереженням, «Бодянський пішов слідом за сими своїми попередниками, хоча почуття артистичної міри встерегло його від пересолювання тої манери. Він задоволився тим, що зробив своїх царів

[…] багатими українськими панами, що, зрештою, держаться у всьому українських народних звичаїв […], українські поговірки та приказки в устах царя […], українське весілля в царевої дочки з "законним" ладканням» [11, т. 34, с. 453].

Порівнюючи «Наські українські казки…» О. Бодянського з «Енеїдою» І. Котляревського, І. Франко знайшов чимало спільних рис, виразних перегуків, особливо наголосивши на «однім пункті»: Котляревський використав «незвичайне багатство побутових та фольклорних спостережень над українським народом, зложених в тій поемі. Вірування й прокляття, жарти й приказки, костюми й обряди, звичаї й предмети щоденного вжитку, кухня й напої, танці й улюблені пісні, відносини суспільні й міжнародні українців з кінця XVIII в., історичні спомини, народні симпатії й антипатії – про все се знайдемо в «Енеїді» розсипану цілу масу деталей, що виявляють у авторі дуже пильного і бистрого обсерватора і заразом чоловіка, що любив усі ті своєрідні прикмети українського люду та бажав у своїй поемі зберегти згадки про них. Те саме, – підкреслив Франко, – може ще з більшою свідомістю наукової та національної вартості тих рис, хоч, певно, з меншим артизмом, – робить і Бодянський» [11, т. 34, с. 453]. Серед важливих українських деталей – «опис багатого саду», «опис вечора в українськім селі», «опис дівич-вечора зі вставленими в нього весільними піснями», «опис сумування молодої», «забави сільських дітей»[*], «опис сцени в убогій сільській хаті», чим вияскравив «на сьому одному прикладі багатство обсервацій Бодянського» [11, т. 34, с. 454].

Характеризуючи «стилістичний крій», якого «держався Бодянський», І. Франко зазначав, що йому властиве «говорення притчами, вигадками та приказками», «добирання рідких, пластичних та ономатопоетичних слів, образових зворотів» [11, т. 34, с. 454]. Ці стилістичні особливості не оригінальний винахід автора, а здобуток «нашого старшого письменства», що, на думку І. Франка, «зв'язує» його з «новою літературною добою нашого національного відродження» [11, т. 34, с. 455]. Після докладного опису загальних тенденцій поетичного писання того часу і численних вказівок на суголосність творчості О. Бодянського із тоном тогочасної літератури, дослідник виокремив оригінальну «ліричну нотку» в поетичному малюнку автора «Наських українських казок…» й у фінальному акорді розвідки наголосив: «власне ті проблиски індивідуального, особистого чуття та вподобання авторів для нас тепер найінтересніші; їх шаржований дотеп виблід, їх сміх не смішить нас, але там, де ми завважуємо під жартливою маскою живіше биття серця живої людини, і нам серце поневолі починає битися в один такт з поетовим» [11, т. 34, с. 456].

[*] І. Франко «вичислив» у Бодянського згадки про 25 «діточих забав» і для порівняння навів спеціальну студію П. Іванова «Игры крестьянских детей в Купянском уезде» (Х., 1889) [5], де описано 95 забав.

Загалом про О. Бодянського І. Франко говорив як про «головного репрезентанта» «новішої української науки і літератури» (йшлося про 50-ті рр. XIX ст. – *С.П.*) поряд із М. Костомаровим та Д. Мордовцем [10, т. 53, с. 455]. У рецензії на «Історію українського письменства» С. Єфремова І. Франко позитивно висловився про огляд діяльності О. Бодянського у контексті інших дослідників української «традиціоналістики» [10, т. 53, с. 870], адже молодший колега свідомо наголошував на наскрізному українському дусі наукових студій ученого. Сам же І. Франко у запропонованому колегії професорів Львівського університету «Плані викладів літератури руської» у XIV пункті V семестру мав намір докладно розглянути науково-літературну діяльність О. Бодянського поруч із Гоголем-батьком, П. Гулаком-Артемовським, Л. Боровиковським у контексті «початків южноруської свідомо-національної літератури» [11, т. 41, с. 29], а у другому спеціальному курсі «Джерела і помічні книги для історії староруської літератури» у п'ятій темі пропонував вивчати «Видання наукових комісій у Росії, з особливим поглядом на матеріали до южноруської літератури. Бодянський і «Чтения»…» [11, т. 41, с. 34].

І. Франко справедливо відносив «козака Іська Материнку» до «перших орачів» на ниві українського літературного відродження [11, т. 37, с. 51], без жодного пафосу називав його «корифеєм слов'янської науки» [11, т. 39, с. 32], вважав одним із зачинателів «сучасної української літератури» [10, т. 54, с. 560], розглядав серед когорти видатних збирачів народної поезії [11, т. 41, с. 84].

Література

1. Бодянский О. О народной поэзии славянских племен / О. Бодянский. – Москва, 1837.
2. Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики / Я. Гарасим. – К.: Знання, 2009. – 341 с.
3. Дей О. Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодянських / О. Дей // Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. – К., 1978. – С. 13-52.
4. Драгоманов М. Україна і центри / М. Драгоманов // Громада. – Женева, 1878. – Т.2. – С. 512-515.
5. Игры крестьянских детей в Купянском уезде / Собрал П. Иванов; С предисловием проф. Н.Ф. Сумцова. – Харьков, 1889. – 81, II с.
6. Кочубинский А. О.М. Бодянский в его Дневнике / А. Кочубинский // Исторический Вестник. – 1877. – Кн.12
7. Нахлік Є.К. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. / Є.К. Нахлік. – К., 2007. –Т.1. – С. 30; Т.2. – С. 378.
8. Пипін О. История русской этнографии / О. Пипін. – СПб, 1891. – Т.3.
9. Украинские народные песни, изданныя Михаилом Максимовичем. – Москва, 1834.

10. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / І. Франко. – К.: Наук. думка, 2006-2010. – Т. 51-54.
11. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1976-1986.

Стаття надійшла до редакційної колегії 16.12.2014 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором ***Голодом Р.Б.****,*
д.ф.н., професором ***Дмитренком М.Ф.*** *(м. Київ)*

«ONE OF THE MOST HONOURED WORKERS ON THE FILD OF UKRAINE»: BODYANSKY OSIP IN ESTIMATION OF IVAN FRANKO

S. V. Pylypchuk
Lviv National University by Ivan Franko;
79602, Lviv, University str., 1
ph. +380 (322) 39-43-98; e-mail: S.PYLYPCHUK@online.ua

The article offers an analysis of Franko's evaluation of Osyp Bodyanskyi's scholarly and literary legacy. It has been indicated that Franko highly appreciated the renowned Slavist's contribution to literary studies. Focus is drawn to the scrupulous approach of Lviv scholar to the reception of Bodianskyi's "Naski ukrayinski kazky zaporozhtsia Iska Materynky" ("Our Ukiranian Tales by Isko Materynka, the Zaporozhian Cossack").

Key words: *Slavic studies, folklore, folkloristics, fairy tale, literary memorabilia, poetry.*